

JAN KOCHÉL

Wydział Teologiczny UO

ORCID: 0000-0002-0399-6056

Dzieła zebrane kard. C.M. Martiniego

Postać i twórczość kard. Carlo Maria Martiniego (1927–2012) w naszym kraju znana jest z popularnych medytacji biblijnych, które ukazywały się w kilku wydawnictwach (np. Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Jedność, Wydawnictwo M, Salwator, eSPe, Verbinum). Kardynał pojawiał się w środkach społecznego przekazu z okazji różnych śmiałych i kontrowersyjnych wypowiedzi, mobilizował swoich czytelników i słuchaczy do pogłębionej refleksji nie tylko na płaszczyźnie biblijnej i eklezjalnej, ale również etycznej, społeczno-kulturowej i politycznej. Jego intensywne życie i posługa w jednej z największych metropolii Europy (archidiecezja mediolańska) były stale w centrum uwagi. Ukazało się wiele publikacji biograficznych i bogata jest biografia emerytowanego arcybiskupa Mediolanu. „Był człowiekiem wielkiej wiary i nie bał się trudnych pytań, nieprzetartych dróg, nie bał się ryzyka. Wielki człowiek Kościoła...” – napisał jeden z recenzentów książki Andrea Tornielliego *Niepokorny Kardynał*¹. *Opera omnia* jest pierwszą próbą podsumowania jego bogatego dorobku w zakresie twórczości naukowej, pastoralnej, duchowej i społeczno-kulturowej.

Opera omnia

Inicjatorem publikacji dzieł zebranych jest Fundacja im. Carlo Maria Martiniego, która powstała po to, by zachować, dokumentować i przekazać kolejnym

¹ A. TORNIELLI, *Carlo Maria Martini. Niepokorny Kardynał*, Kraków 2013; por. A. BONIECKI, *Karol, który nie został papieżem*, „Tygodnik Powszechny” 1–2 (2009), s. 20–21; J. JAKLEWICZ, *Metoda Martiniego*, „Gość Niedzielny” 36 (2012), s. 22–23; J. PRUSAK, *Fenomen Martiniego*, w: <https://www.deon.pl/450/art,23,fenomen-martiniego.html> (13.05.2018); J. KOCHÉL, *Prorok i Sługa Słowa. Kardynał Carlo Maria Martini (1927–2012)*, „Scriptura Sacra” 19 (2015), s. 255–273.

pokoleniom dzieło Wielkiego Proroka i Sługi Słowa z Mediolanu². Fundacja na specjalnej stronie internetowej zbiera i archiwizuje teksty, fotografie, nagrania audio i wideo z życia i działalności kard. Martiniego. Dokumentuje też publikacje, wydarzenia oraz bieżące informacje dotyczące jego osoby i twórczości. Od 2015 r. w wydawnictwie *Bompiani* ukazują się kolejne tomy „dzieł zebranych” (*Opere*): 1) *La Cattedra dei non credenti*, 2) *I Vangeli: Esercizi spiritual per la vita cristiana*, 3) *Giustizia, esica e politica nella città*, 4) *La Scuola della Parola*, 5) *Farsi prossimo con gli ultimi*, 6) *Fratelli: ebrei, cristiani, musulmani: Dialoghi ecumenici e interreligiosi*, 7) *Da Gerusalemme: Scritti da arcivescovo eremito*, 8) *Il cammino di un popolo: Lettere pastorali e programmatiche*, 9) *La Bibbia: La ricerca del biblista sul testo sacro*, 10) *I grandi della Bibbia*, 11) *Pace, dialogo e violeta: In Europa e nel mondo*, 12) *Parole ai Giovanni*, 13) *Il caso serio della fede: Preghiere e messaggi spirituali*, 14) *Ministeri nella Chiesa: Lettere e discorsi al clero e ai religiosi*, 15) *La lectio divina: Teoria e pratica*, 16) *La famiglia nella Chiesa: Messaggi e lettere*, 17) *La Chiesa universale nella storia*, 18) *Omelie: Pellegrinaggi, beatificazioni, commemorazioni*, 19) *Diari e carteggi*.

Plan tego obszernego i wielkoobszarowego projektu wydawniczego przewiduje dziewiętnaście tomów. Główny koordynatorem dzieła i prezesem komitetu naukowego jest Guido Formigoni, z którym współpracują: Maria Cristina Bartolomei, Pietro Bovati S.J., ks. Franco Brovelli, Carlo Casalone S.J., Giacomo Costa S.J., Giulia Facchini Martini, ks. Aristide Fumagalli, mons. Giovanni Giudici, Luigi F. Pizzolato, ks. Virginio Pontiggia, Brunetto Salvarani, Giorgio Vecchio. Do tej pory ukazały się cztery tomy.

Pierwsza część dotyczy jednego z najbardziej oryginalnych i nowatorskich dzieł kard. Martiniego – „Katedry (podium) dla niewierzących”. Inicjatywa ta poprzedziła tzw. Dziedziniec dialogu (pogan), który pojawił się w przestrzeni społeczno-religijnej kilka lat później i realizowany jest w wielkich metropoliach Europy, np. w Warszawie. Tom pierwszy prezentuje integralną i kompletną wersję wszystkich dwunastu spotkań *La Cattedra dei non credenti*. Miały one miejsce w Mediolanie od 1987 do 2002 r. W pierwszym zamyśle musiało to być jedno lub kilka spotkań dla nastawionych sceptycznie, poszukujących i niewierzących mediolańczyków, jednak z czasem wytworzyła się systematyczna forma oddziaływania ekumenicznego i ewangelizacyjnego. Kardynał wyszedł z założenia, że każdy człowiek w głębi siebie słucha głosu wiary i głosu niewiary. Na spotkania zapraszał ludzi o różnych światopoglądach, deklarujących się jako osoby niewierzące lub agnostycy, wyznawców różnych religii, by szczerze powiedzieli, dla-

² Por. <https://www.fondazione-carlo-mariamartini.it/> (13.05.2018).

czego nie wierzą i jaki to ma wpływ na ich życie. Spotkania te przyciągały tysiące zainteresowanych, gdyż były nie tyle rozprawami apologetycznymi, ile echem obaw i lęków współczesnego człowieka³. Wstęp do pierwszego tomu, a tym samym do całości dzieła, napisał papież Franciszek⁴. „Martini był dla wielu z nas, którzy słuchaliśmy jego słów i czytaliśmy jego teksty, mistrzem w rozumieniu i docenianiu Biblii (...). Zbierał owoce specyficznego wkładu, którego dostarczały ćwiczenia w rytmie *lectio divina*: rozeznanie autentycznego (pełnego) sensu (...) w sposobie słuchania nie pozostawało w zawieszeniu, lecz odbijało się w praktyce i przemianie życia”⁵.

Drugi tom „dzieł zebranych” nosi tytuł: „Ewangelie: Ćwiczenia duchowne dla życia chrześcijańskiego”⁶. Jest to zbiór medytacji biblijnych z rytmem *lectio divina* poświęconych Ewangeliom: Marka, Mateusza, Łukasza i Jana, które kardynał prowadził w różnych okresach swojej aktywności naukowej i duszpasterskiej. Teksty te zostały przełożone na wiele języków, w tym również na język polski⁷. Nauczanie biblijne kard. Martiniego zawsze posiadało znamiona specyficznej „pedagogii rozeznania duchowego” lub „szkoły rozeznania duchowego”. *Discernimento* (rozeznanie) – jeden z podstawowych elementów duchowości ignacjańskiej – nie oznacza tu podejmowania decyzji, ani nawet oceniania faktów z myślą o decyzji. Rozeznanie jest po prostu oceną duchowych poruszeń, które się ujawniają w dwóch sytuacjach: w czasie dłuższej, pogłębionej modlitwy opartej na lekturze Pisma Świętego (*lectio divina*), oraz w momencie, kiedy człowiek musi dokonać ważnego wyboru życiowego. Proces ten rozwija w trzech etapach: 1) pierwszy, fundamentalny, polega na oczyszczeniu z grzechów, wszelkiej złej skłonności świadomej i dobrowolnej; bez tego nie istnieje rozeznanie, a *lectio divina* może stać się zwykłą dyskusją; 2) drugi etap to medytacja zamysłu Bo-

³ Najbardziej reprezentatywnym przykładem tego typu spotkania był dialog Carlo M. Martiniego z Umberto Eco; por. U. ECO, C.M. MARTINI, *W co wierzy ten, kto nie wierzy?*, Kraków 1998; por. M. GIULIANI, *Il Cardinale Martini e la Cattedra dei non-credenti*. „Humanitas” 48 (1993), s. 829–841; J. KOCHÉL, *Katedra dla niewierzących*, „Ateneum Kapłańskie” 137 (2001), s. 48–60; A. TORNIELLI, *Il profeta del dialogo*, Roma 2011.

⁴ C.M. MARTINI, *Le cattedre dei non credenti* (seria: Opere, t. I), Firenze – Milano 2015.

⁵ *Tamże*, s. XVn.

⁶ TENZE, *I Vangeli. Esercizi spirituali per la vita cristiana* (Opere, t. II), Firenze – Milano 2016.

⁷ Por. TENZE, *Być z Jezusem. Medytacje nad Ewangelią św. Marka*, Kraków 1997 (wyd. wł.: *L'itinerario spirituale dei Dodici nel Vangelo di Marco*, Roma 1976); TENZE, *Głosić Jezusa. Medytacje nad Ewangelią św. Łukasza*, Kraków 1999 (wyd. wł.: *Gli esercizi ignaziani alla luce del Vangelo di Luca*, Roma [1976] 1992); TENZE, *Słuchać Jezusa. Medytacje nad Ewangelią św. Mateusza*, Kraków 2000 (wyd. wł.: *Gli esercizi ignaziani alla luce del Vangelo di Matteo*, Roma [1981] 1991); TENZE, *Kochać Jezusa. Medytacje nad Ewangelią św. Jana*, Kraków 2003 (wyd. wł.: *Il Vangelo secondo Giovanni nell'esperienza degli esercizi spirituali*, Roma [1976] 1980).

zego – planu zbawienia, objawionego na kartach Pisma Świętego; 3) ten etap to refleksja nad całością wydarzeń życiowych⁸.

Prof. Martini, wprowadzając w *lectio divina*, uczył zatem równocześnie umiejętności rozeznania duchowego. Głęboka znajomość Pisma Świętego i trud rozeznania duchowego umożliwiają oryginalne i skuteczne połączenie pomiędzy słowem Bożym a *Ćwiczeniami duchowymi* św. Ignacego Loyoly. Wypracowana metoda formacji duchowej stanowi konkretną pomoc, która ułatwia korzystającym z niej dojrzewanie w wierze: pobudza do nawrócenia, wzbogaca modlitwę chrześcijańską, rozeznanie i wybór w codziennych sytuacjach egzystencjalnych. Zdaniem kard. Martiniego zarówno *lectio divina*, jak i *Ćwiczenia duchowe* św. Ignacego skierowane są nie tylko do wybranych osób duchownych lub świeckich, lecz wszyscy chrześcijanie mogą dzięki nim otworzyć się na dar słowa Bożego i dokonać rewizji własnego życia. Ponowne odkrycie tych tradycyjnych form pobożności stało u podstaw odnowy wielu wspólnot, grup i ruchów. *Ćwiczenia* umożliwiają również przejście od medytacji nad słowem Bożym do praktycznego działania, łączą bowiem *lectio divina* z rozeznaniem duchowym i konkretnym zaangażowaniem duszpasterskim.

Podstawowym źródłem pogłębionej formacji chrześcijańskiej są cztery Ewangelie, w których Martini dostrzegał „cztery podręczniki inicjacji chrześcijańskiej”⁹. W procesie dojrzałości chrześcijańskiej Ewangelie zajmowały zawsze centralne miejsce, ponieważ ich ośrodkiem była Osoba Jezusa Chrystusa. Tradycja chrześcijańska zdecydowała o uznaniu kanoniczności czterech Ewangelii: według Mateusza, Marka, Łukasza i Jana. Każda z nich jest w jednakowej mierze Ewangelią, czyli dobrą, radosną nowiną o wydarzeniach zamierzonych przez Boga. Jednak fakt, że jest więcej niż jedna ewangelia, stanowi dowód, iż mogą być różne sposoby podejścia do jednego misterium Chrystusa. Dzieła te nie są bowiem tylko opisem wydarzeń, ale interpretacją głębokiego sensu Objawienia, stąd pozostaje otwarta przestrzeń dla różnych ujęć. Jedno z istotnych doświadczeń podczas lektury Ewangelii dotyczy właśnie uświadomienia sobie oryginalności każdego ewangelisty, szczególnego sposobu przedstawienia Osoby i dzieła Chrystusa. Zdaniem kard. Martiniego każda z Ewangelii może być również odczytana i wyjaśniona w perspektywie procesu wtajemniczenia chrześcijańskiego: Ewangelia Marka

⁸ TENŹE, *Słownik duchowy. Mały przewodnik dla duszy*, Kraków 1997, s. 130n; por. M. COSTA, *Gli esercizi spirituali del Card. Martini (20 corsi pubblici)*, „La Civiltà Cattolica” 3 (1989), s. 140–153.

⁹ C.M. MARTINI, *Dalla vocazione battesimale alla vocazione presbiterale*, w: TENŹE, A. VANHOYE, *Bibbia e vocazione*, Brescia 1982 [1993], s. 9–147 (wyd. pol.: *Biblia i powołanie*, Kraków 2001); por. J. KOCHEL, *Formacja chrześcijańska według czterech Ewangelii w koncepcji kardynała Carlo Maria Martiniego*, „Horyzonty Wiary” 2 (1991), z. 8, s. 23–33, TENŹE, *Katecheza u źródeł Ewangelii*, Poznań 2006.

jako „ewangelia katechumena”; Ewangelia Mateusza jako „ewangelia katechety”; Ewangelia Łukasza i Dzieje Apostolskie jako „ewangelia misjonarza” (ewangelizatora); Ewangelia Jana jako „ewangelia prezbitera” (dojrzałego i odpowiedzialnego za wspólnotę). Hipotezę roboczą nt. „Ewangelii jako podręczników inicjacji chrześcijańskiej w Kościele pierwotnym” C.M. Martini przejął od swojego kierownika duchowego, Michaela Ledrusa SJ. Znalazła ona odbicie w adhortacji apostolskiej *Catechesi tradendae* (nr 11) jako „model na drodze katechetycznej i duchowej”¹⁰. Obecnie wielu odwołuje się do niej w prowadzonych rekolekcjach w rytmie *lectio divina* (por. Krzysztof Wons SDS – Centrum Formacji Duchowej w Krakowie oraz Szkoły Słowa Bożego – www.ssb24.pl/). Podstawowym założeniem hipotezy jest możliwość odczytania w całości czterech Ewangelii jako modelu „drogi wychowawczej”, która wychodzi od sytuacji katechumena, a prowadzi do doświadczenia chrześcijańskiej dojrzałości. Medytacyjna lektura Ewangelii w rytmie *lectio divina* oraz w perspektywie procesu inicjacji chrześcijańskiej we wspólnocie Kościoła pozostanie najważniejszym wyzwaniem dla wszystkich chrześcijan – świeckich i duchownych, ponieważ głoszenie Ewangelii pozostaje „słowem skutecznym”, a przy Bożej pomocy jej słowa budzą wiarę i zapewniają człowiekowi zbawienie (por. Rz 1,16n; Flp 1,27).

Trzeci tom dzieł zebranych zawiera listy, orędzia, artykuły, wykłady i homilie kard. Martiniego, które poświęcił tematyce funkcjonowania miasta w kontekście społecznym i politycznym, a ponadto kwestii pracy ludzkiej, pomocy społecznej, funkcjonowania administracji, bioetyce, korupcji i sprawiedliwości społecznej¹¹. Nauczanie Kardynała w metropolii – Mediolanie, stolicy Lombardii, było reprezentatywne dla innych wielkich miast Europy. Inni liderzy i przywódcy z uwagą słuchali tego orędzia. Zebrano bogaty materiał obejmujący nauczanie z okresu od 1980 do 2002 r. w porządku chronologicznym. Jest to bardzo cenne kompendium nauki społecznej Kościoła, po które powinni sięgnąć współcześni liderzy społeczno-polityczni i religijni.

Kardynał nie koncertował się na historii, lecz w świetle Ewangelii spoglądał w przyszłość, wprost stawiając podstawowe pytania o to, jaki model rozwoju politycznego i gospodarczego można zaproponować współczesnej Europie i innym kontynentom.

¹⁰ J. KOCHÉL, *Katecheza ewangelizacyjna w nauczaniu pastoralnym Carlo Maria kard. Martiniego*, Opole 1999, s. 99–134.

¹¹ C.M. MARTINI, *Giustizia, etica e politica nella città* (Opere, t. III), Firenze – Milano 2017.

Szkoła Słowa Bożego

Czwarty tom zbiera wszystkie edycje Szkoły Słowa Bożego, oryginalnej propozycji formacji biblijnej w diecezji mediolańskiej w latach 1980–2002¹². Wstęp do całości napisał znany biblista, przewodniczący Papieskiej Rady ds. Kultury kard. Gianfranco Ravasi, a wprowadzenie – bp Franco Agnesi. Wprowadzenia i uwagi redakcyjne pełnią rolę przewodnika, który pragnie towarzyszyć „w pewnego rodzaju pielgrzymce duchowej, umożliwiając odkrycie rzeczy nowych i starych” (Mt 13,52).

W 1980 r. abp Martini zainicjował w katedrze mediolańskiej pierwszy cykl spotkań biblijnych dla młodzieży, które z czasem stały się istotną formą działalności pastoralnej. Cel Szkoły był prosty: wdrożyć w praktykę *lectio divina*. Szkoła pomagała też w rozeznaniu powołania. Proces rozeznania obejmuje trzy etapy: pierwszy polega na oczyszczeniu z grzechu i wszelkiej złej skłonności; drugi etap to modlitewna lektura zamysłu Bożego objawionego na kartach Pisma Świętego; trzeci etap to refleksja nad całością wydarzeń i próba przeniesienia jej owoców w konkretne życie. Ostatecznym zatem celem Szkoły Słowa Bożego jest nauka życia w spotkaniu ze spisanim słowem, które staje się spotkaniem z Jezusem – Bogiem. Zdaniem kard. Martiniego taka forma pracy duszpasterskiej nie jest *per se* katechezą biblijną, lecz ćwiczeniem w osobistym słuchaniu słowa Bożego – modlitewnej i medytacyjnej lekturze Pisma Świętego¹³.

Jaka jest geneza Szkoły Słowa Bożego?

Bp Franco Agnesi – biskup pomocniczy archidiecezji mediolańskiej – we wprowadzeniu pt. *La Scuola della Parola e la lectio divina dall'intuizione al percorso pastorale* (Szkoła Słowa Bożego i *lectio divina* jako intuicja drogi pastoralnej) prezentuje genezę i rozwój Szkoły Słowa¹⁴. (s. XXV–XLVII). W archidiecezji mediolańskiej istniał zwyczaj corocznych spotkań biskupa z młodzieżą w katedrze z okazji tzw. *traditio* (przekazania) i *redditio* (oddania) Symbolu wiary. Jest to stary ryt liturgii św. Ambrożego związany z inicjacją chrześcijańską dorosłych. Polega on na tym, że najpierw biskup wyklada treść *Credo* – objaśnia Symbol wiary, po czym katechumeni uczą się go przez cały tydzień, aż do Wielkiej Soboty, a momentem kulminacyjnym jest publiczne wyznanie wiary połączone z przyjęciem sakramentu chrztu. Do tej tradycji nawiązał abp Martini, proponując młodzieży nauczanie

¹² TENZE, *Scuola della Parola* (Operet. IV), Firenze – Milano 2018.

¹³ F. PERRNCHIO, *La Scuola della Parola del Card. Martini*, „Note di Pastorele Giovanile” 7 (1993), s. 55–73; J. KOCHTEL, *Szkoła Słowa Bożego*, „Horyzonty Wiary” 41 (1999), z. 3, s. 13–36.

¹⁴ C.M. MARTINI, *Scuola della Parola*, s. XXV–XLVII.

w procesie inicjacji chrześcijańskiej poprzez wspólne czytanie i rozważanie Pisma Świętego. Inicjatywa systematycznej Szkoły Biblijnej (*La scuola della Parola*) zrodziła się spontanicznie. Kilka miesięcy po ingresie młodzi mediolańczycy z Akcji Katolickiej przyszli do pałacu arcybiskupiego i prosili nowego biskupa, by uczył ich modlitwy opartej na Biblii. Prośba została przyjęta z wielką radością, ustalono też termin pierwszego spotkania na dziedzińcu wielkiego seminarium w centrum Mediolanu (6 października 1980 r.). W czasie tego pierwszego spotkania młodzież wyraziła życzenie, aby temat podjęty przez Arcybiskupa był kontynuowany. Martini zaproponował, by czytać Pismo Święte, posługując się metodą, którą szybko nazwano „metodą Martiniego”. Na to pierwsze spotkanie przybyło ok. 300 młodych ludzi. Grupa uczestników szybko powiększała się – z 500 do 2–3 tys. osób. Spotkania odbywały się w pierwszy czwartek każdego miesiąca i w miarę upływu lat stawały się naturalną praktyką czytania i rozważania Pisma Świętego dla młodych mediolańczyków. Spotkanie rozpoczynano recytacją psalmu, następnie arcybiskup przekazywał uczestnikom kilka wskazań dotyczących metody, a w końcu czytywano wybraną perykopę biblijną. Z czytaniem złączone było przesłanie (orędzie) – objaśnienie tekstu, które zmierzało do medytacji i modlitwy. Była to adoracja odbywająca się w całkowitym milczeniu. Spotkanie kończyło się wspólną modlitwą i propozycją konkretnego zadania.

Podczas pierwszych pięciu lat trwania Szkoły C.M. Martini zaproponował następujące tematy: „Droga modlitwy w Ewangelii Łukasza” (*Itinerario di preghiera con l’evangelista Luca* – 1980/1981); „Kim jest człowiek, że o nim pamiętasz? Modlitwa psalmami” (*Che cosa e l’uomo perché te ne curi? Pregare con i salmi* – 1981/1982); „Przyjdźcie do mnie wszyscy. Słowo, Eucharystia, powołanie” (*Attirero tutti a me. Parola, Eucaristia, vocazione* – 1982/1983); „Droga pojednania. Refleksja nad Psalmem *Miserere* (*Cammino di riconciliazione. Riflessioni sul salmo Miserere* – 1983/1984); „Niewiasta pojednania” (*La donna della riconciliazione* – 1984/1985).

Po tym okresie, z powodu stale rosnącej liczby uczestników, wybrano 25 kościołów mediolańskich jako miejsca spotkań Szkoły Słowa. Za pośrednictwem nadajnika radiowego przekazywano uczestnikom medytacje biblijne, by w ten sposób mogli oni niejako „na żywo” uczestniczyć w spotkaniach Szkoły, wspólnie czytać teksty Pisma Świętego, słuchać orędzia kard. Martiniego oraz osobiście włączyć się w medytację i modlitwę. A jeszcze później spotkania Szkoły zostały przeniesione do poszczególnych dekanatów i parafii. Poszerzono w ten sposób doświadczenie mediolańskiej Szkoły Słowa, inicjując wieczory biblijne w wielu parafiach całej archidiecezji. Był to przełomowy moment w rozwoju tej inicjatywy formacji biblijnej. Z doświadczenia lokalnego, które wiązało się z jednym miejscem – ka-

tedrą w Mediolanie oraz z jednym głosicielem – kard. Martinim, przekształciło się inicjatywą ogólnodiecezjalną, obejmującą swoim zasięgiem tysiące osób i wiele ośrodków pastoralnych. Od tego czasu parafie stały się środowiskiem rozwoju Szkoły Słowa Bożego. W tym drugim okresie znacznie poszerzono zakres działalności Szkoły.

W roku 1989/1990 funkcjonowało już 70 miejsc spotkań i 70 kapłanów – „głosicieli orędzia”. Oblicza się, że w 1991 r. w spotkaniach uczestniczyło od 17 do 18 tys. osób. Corocznie pierwsze spotkanie Szkoły Słowa Bożego inicjował kard. Martini drogą radiową (diecezjalne *Radio Nuova A*). Ta wstępna medytacja zawierała wprowadzenie, zapowiedź nowego tematu i uwagi praktyczne odnośnie do metody i struktury Szkoły. Później przez sześć miesięcy odbywały się kolejne spotkania: w katedrze – dla miasta Mediolan (prowadzone przez kard. Martiniego) i w regionach – dla parafii (prowadzone przez wybranych kapłanów). Na zakończenie cyklu rocznego wszyscy uczestnicy spotykali się wspólnie w katedrze mediolańskiej w sobotę poprzedzającą Niedzielę Palmową. Każdy z uczestników postanawiał wówczas zaangażować się w jakieś dzieło Kościoła, dając przez to świadectwo dojrzałości chrześcijańskiej. Czasem kard. Martini proponował młodzieży specjalne zadania, np. przekazanie listu skierowanego do młodzieży „oddalonej” od Boga i od wspólnoty Kościoła.

Kolejny okres działalności Szkoły Słowa przyniósł nowe wyzwania i owoce na wzór ewangelicznego wzorca (por. Mk 4,20). W tym czasie podjęto następujące tematy: „Słowo w Kościele. Medytacja nad Soborem Watykańskim II” (*Parola sulla Chiesa. Meditazione sul Vaticano II* – 1985/1986); „Chleb dla ludu” (*Il pane per un popolo* – 1987); „Skoki jakości w drodze wychowania chrześcijańskiego” (*I salti di qualità nel cammino educativo cristiano* – 1987/1988); „Panie, co mówisz do mnie?” (*Signore, che cosa mi dici?* – 1988); „Co chcesz, abym uczynił” (*Fate quello che egli vi dirà* – 1988); „Idźcie i wy do mojej winnicy” (Radio – *Andate anche voi nella mia vigna* – 1988); „Pozwólmy się zewangelizować Ewangelią” (*Evangelizzare essendo noi stessi Vangelo* – 1990).

W styczniu 1993 r. Szkoła Słowa Bożego miała miejsce w miejskim więzieniu do osób uwięzionych pt. „Siejmy kwiaty także na ziemi jałowej” (*Seminare fori anche in terra arida* – 1993).

Kolejne edycje Szkoły Słowa: „A wy za kogo Mnie uważacie?” (*Tu chi dici che Io sia?* – 1993); „Przyczyny zdumienia. Oblicze Boga w przypowieściach Jezusa” (Radio – *La ragioni dello stupore. Il volto di Dio nella Parabole di Gesù* – 1994/1095); „Kiedy się modlicie, mówcie...” (*Quando pragate, dite...* – 1995/1996); „Kim jestem dla was? Poszukiwanie oblicza Jezusa w niektórych cudownych uzdrowieniach” (*Chi e dunque costui?* – 1996/1997); „Rozbłysła w na-

szych sercach jasność poznania Jezusa” (*Risplenda nei nostri cuori la conoscenza di Gesù* – 1996); „Tajemnica prawdziwej miłości” (*Il mistero della vera Carità* – 1997).

Ostatnie spotkanie Szkoły Słowa Bożego miało miejsce 15 marca 2002 r. w kościele św. Jana w Cascina Gatti jako podsumowanie rocznej sesji pt. *Sperimentare la potenza della risurrezione di Gesù* („Doświadczenie mocy zmartwychwstałego Jezusa”). W tym też roku papież Jan Paweł II przyjął rezygnację kard. Martiniego z urzędu arcybiskupa Mediolanu (z racji ukończenia 75. roku życia). Dobiegła też końca niezwykle interesująca inicjatywa animacji biblijnej, która objęła swym oddziaływaniem tysiące młodych Włochów z kilku diecezji oraz diecezji w kantonie włoskim w Szwajcarii. Przeniknęła również do innych krajów Europy.

Szkoła Słowa Bożego w Polsce

W 1995 r. miała miejsce pierwsza edycja Szkoły Słowa Bożego w Polsce. Za zgodą kard. Martiniego zainicjowano tę formę modlitewnej lektury Pisma Świętego w rytmie *lectio divina* w Laskach k. Warszawy¹⁵. Kolejne polskie edycje kontynuowano w kilku ośrodkach w kraju pod redakcją ks. Antoniego Troniny i autora niniejszego tekstu¹⁶. Kiedy powoli zanikała aktywność w Mediolanie, odradzała się na nowo na drugim krańcu Europy. Owocem kolejnych edycji Szkoły Słowa były zbiory medytacji biblijnych¹⁷.

Od 2012 r. zainicjowano internetową wersję Szkoły Słowa Bożego. Powstała strona www.ssb24.pl/, która przejęła wcześniejsze funkcje przygotowywania materiałów formacyjnych i inicjowania „Grup słuchania” – wspólnot parafialnych i kręgów biblijnych kontynuujących mediolańską Szkołę Słowa. Przez kilka lat takie grupy funkcjonowały przy parafii św. Barbary w Katowicach-Giszowcu, póź-

¹⁵ J. KOCHÉL, A. TRONINA, *Przyczyny zdumienia. Oblicze Boga w przypowieściach Jezusa*, „Laski” 4/1995.

¹⁶ Por. *Pojednanie i pokuta. Refleksja nad Psalmem „Miserere”*. Szkoła Słowa Bożego – 1996/97, Laski k. Warszawy 1996; *Postępujcie według Ducha. Owoce Ducha Świętego w życiu chrześcijańskim*. Szkoła Słowa Bożego 1997/98, Gliwice 1997; *Abba, Ojczy! Rozważanie o Modlitwie Pańskiej*. Szkoła Słowa Bożego 1998/99, Gliwice 1998; *Nowe Jeruzalem (Ap 21,2)*. Szkoła Słowa Bożego 1999/2000, Gliwice 2000; *Piękno ocali świat*. Szkoła Słowa Bożego 2000/01, Gliwice 2001; *Pokaż nam Ojca. Oblicze Boga w cudownych znakach*. Szkoła Słowa Bożego 2001/02, Katowice 2001; *Świadkowie Miłości*. Szkoła Słowa Bożego 2002/03, Gliwice 2002; *Pójdź za Mną. Naśladować Chrystusa*. Szkoła Słowa Bożego 2003/04, Gliwice 2003.

¹⁷ J. KOCHÉL, *W Szkole Słowa Bożego. Medytacje w rytmie lectio divina*, Opole 2002; TENŻE, *W Szkole Słowa Bożego. Drugi tom medytacji w rytmie lectio divina*, Gliwice 2004; TENŻE, *W drodze z Apostołem Narodów. Medytacje w rytmie lectio divina*, Częstochowa 2010; TENŻE, *Świadkowie prawdy z tej ziemi. Słuscy święci i błogosławieni w rytmie lectio divina*, Katowice 2012 (Opole 2016²).

niej w parafii MB Częstochowskiej w Gliwicach-Trynku oraz św. Andrzeja Boboli w Czerwionce-Leszczynach¹⁸.

Arcybiskup Mediolanu uznał starożytną praktykę osobistej i wspólnotowej lektury Pisma Świętego za osobistą metodę oddziaływania duszpasterskiego. Jego zainteresowanie dla *lectio divina* nie miało jednak charakteru teoretycznego lub historycznego, lecz konkretne i praktyczne oraz kerygmatyczne i ewangelizacyjne. W jego wdrażaniu w rytm *lectio divina* dominowała prostota i jasność słownictwa oraz podkreślanie niektórych aspektów szczegółowych. Kard. Martini akcentował przede wszystkim dialogowy charakter *lectio divina* i wprowadzenie w osobiste ćwiczenie się w słuchanie słowa. U podstaw tej praktyki zawsze leżało przekonanie, że w modlitwie człowiek mówi do Boga, a w czasie lektury Pisma Świętego wcześniej Bóg mówi do człowieka. Taki dialog jest możliwy, ponieważ Bóg obecny jest w swoim Słowie: „Gdy w Kościele czyta się Pismo Święte, wówczas On sam mówi” (KL 7; 33).

Z tej fundamentalnej zasady wyrasta schemat Szkoły Słowa Bożego, na który składają się trzy części:

– Czas przygotowania do słuchania. Pismo Święte nieustannie wzywa do słuchania. Wezwanie: „Słuchajcie!” jak refren pojawia się niemal na każdej stronie tak Starego, jak i Nowego Testamentu. Jan Paweł II w Liście *Novo millennio ineunte* podkreślił: „Konieczne jest zwłaszcza, aby słuchanie Słowa Bożego stawało się żywym spotkaniem, zgodnie z wiekową i nadal aktualną tradycją *lectio divina*, pomagającą odnaleźć w biblijnym tekście żywe słowo, które stawia pytania, wskazuje kierunek, kształtuje życie” (NMI 39).

– Czas słuchania. „Wiara rodzi się z tego, co się słyszy, tym zaś, co się słyszy, jest słowo Chrystusa” (Rz 10,17) – przypomina św. Paweł. Przygotowanie do słuchania słowa Bożego możliwe jest dzięki łasce Ducha Świętego i osobistemu wyciszeniu, które pozwalają wejść w centralną część spotkania Szkoły Słowa Bożego. Rozpoczyna się ono śpiewem aklamacji, która poprzedza uroczystą proklamację Ewangelii. Następnie kapłan przekazuje orędzie, wzywając uczestników do osobistej lektury tekstu. Jest to zasadnicza część Szkoły, w której czasie każdy z uczestników sam czyta tekst w świetle udzielonych wskazówek (osobiste *lectio divina*).

– Czas modlitwy. Medytacja słowa Bożego nieuchronnie prowadzi do modlitwy, dlatego też w tej części proponuje się następujący układ: po osobistej lekturze i modlitwie zachęca się do krótkich świadectw przeplatanych wspólnym śpiewem pieśni lub kanonów. Następnie „głosiciel” proponuje „przestrzeń” (pole działania), w której każdy ma dokonać konkretnego wyboru. Spotkanie kończy się modlitwą

¹⁸ J. KUDASIEWICZ, B. SZIER-KRAMAREK, *Lectio divina*, w: EK, t. X, kol. 629–631.

w intencji Szkoły Słowa Bożego, wspólnym odmówieniem *Ojcze nasz*, błogosławieństwem kapłana oraz śpiewem pieśni.

Człowiek współczesny potrzebuje na nowo uczyć się słuchać (por. Iz 6,9; Mt 13,14-15) doświadcza bowiem obiektywnej trudności w przyjmowaniu nadmiaru słów. Konsumpcyjny sposób życia rodzi potok słów mało ważnych, nieistotnych, doraźnych, mających na celu wyłącznie przyciągnięcie uwagi na jakiś materialny przedmiot, który ma zaspokoić chwilową aspirację człowieka. Świat reklamy, który łączy dynamiczny, niekiedy wręcz agresywny obraz z szybkim przekazem słownym, wprowadza niepostrzeżenie stan braku wrażliwości na słowo. Te wszystkie czynniki razem wzięte, a obok nich także podważanie prawdy, jako obiektywnej normy w posługiwaniu się słowem i w postępowaniu, prowadzą do deprecjacji słowa, do pomniejszenia jego znaczenia, do czynienia go w jakimś stopniu nieważnym, względnym, a w efekcie nawet pustym i niepotrzebnym.

Wskazane trudności mogą być pokonane świadomym wysiłkiem człowieka, który przychodzi do Szkoły Słowa Bożego i chce być w niej uczniem. Kard. Martini po latach praktykowania katedralnych spotkań Szkoły Słowa doszedł do przekonania, że tajemnica skuteczności tej inicjatywy polega na tym, że nie oferujemy młodemu (czy dorosłemu) ani katechezy, ani homilii, tylko praktyczne narzędzie umożliwiające bezpośrednie spotkanie z tekstem, by oni sami mogli ćwiczyć się w *lectio divina*. Celem Szkoły Słowa jest więc nauczanie osobistego praktykowania modlitewnej lektury tekstu biblijnego, nauczanie słuchania i życia Słowem, trwania w Słowie, czyli życia w radości ze spotkania ze spisanim Słowem Bożym, które następnie przemienia się w spotkanie z Jezusem, który wzywa nas i któremu staram się dać odpowiedź na Jego wezwanie.

* * *

Monumentalne dzieło kard. Martiniego wciąż znajduje swoich kontynuatorów (uczniów)¹⁹. Powstają nowe inicjatywy przywołujące jego wielki wkład w dzieło biblijne Kościoła. Prawie tysięcznicowy tom *La scuola della Parola* jest dziełem, które pozwala zachować dziedzictwo jednej z najcenniejszych współczesnych inicjatyw biblijnych. Jest to wyraźna odpowiedź na apel Benedykta XVI o potrzebę animacji biblijnej całego duszpasterstwa. Papież przekonywał: „Nie chodzi więc

¹⁹ W piątą rocznicę śmierci kard. Martiniego († 31.08.2012) popularne czasopismo włoskie „Corriere della Sera” we współpracy z Fundacją Carlo Maria Martini opublikowało serię książek oraz dvd (10 pozycji). Ukazał się też film w reż. Ermanno Olmi *Vedete, sono uno di voi* wyprodukowany w *Istituto Luce Cinecittà* i *Rai Cinema* w oparciu o scenariusz Marco Garzonio, który jest autorem kilku opracowań i bibliografii Martiniego; por. C.M. MARTINI, *Il Cardinale del dialogo*, Corriere della Sera (Collona Completa) 2017.

o zorganizowanie paru dodatkowych spotkań w parafii czy diecezji, ale o zweryfikowanie, czy zwyczajna działalność naszych wspólnot chrześcijańskich w parafiach, w stowarzyszeniach i ruchach rzeczywiście ma na celu osobiste spotkanie z Chrystusem, objawiającym się nam w swoim słowie” (VD 73)²⁰. Koniecznie potrzeba nowych Szkół Słowa oraz nowych „świadków i sług słowa” (Łk 1,2), którzy na wzór wielkiego Kardynała z Mediolanu, będą pomagać współczesnym odkrywać oblicze Chrystusa w Słowie Życia (1 J 1,1).

²⁰ Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, Kraków 2010.